

Raimo Niemelä*

Ikääntyneiden informaatiokäyttäytyminen

Laadullinen tutkimus arkielämän informaatiokäytännöistä ja toimintaan aktivoitumisesta

Tänään käsiteltävän tutkimukseni aihe on ikääntyneiden informaatiokäyttäytyminen. Kysyn, miten mediankäyttö ja tiedonhankinta kuuluvat ikääntyneiden arkiseen toimintaan.

Aluksi lienee tarpeen selvittää peruskäsitteitä. Informaatiokäyttäytyminen (information behaviour) on kaikkein yleisimmän tason ilmaus hahmotettaessa ihmisten suhdetta informaatioon. Informaatiokäyttäytymiseen sisältyy informaation hankkiminen, sitä satunnaisempi saaminen ja tämän lisäksi vaikkapa salaaminen tai välteleminen, joka nykyisessä informaatiotulvassa saattaa olla joskus välttämätöntä.

Seuraava käsitetaso on tiedonhankinta (information seeking). Siinä ihminen on suhteessa erilaisiin kanaviin ja lähteisiin. Voidaan esimerkiksi kysyä, mistä kanavista ja lähteistä ikääntyneet hankkivat terveystietoa.

Tässä tutkimuksessa vähimmälle jäävä käsitteellinen taso on tiedonhaku (information retrieval). Sillä tarkoitetaan informaation hakua jostakin tietojärjestelmästä. Tiedonhakuun kuuluvat erilaiset tekniset laitteet ja niiden käyttö.

Arjessaan ihminen on jollakin tavalla suhteessa informaatioon monien eri kanavien ja tiedonlähteiden kautta. Tähän liittyvät myös erilaiset informaatioverkostot sekä ihmisten väliset vuorovaikutussuhteet. Tässä tutkimuksessa rajasin tarkastelun painettuun aineistoon, televisioon, radioon ja Internetiin eli niin sanottuun joukkoviestintään. Puhelimen ja sähköpostin käyttö on käsittelyn ulkopuolella, vaikka nekin välineet luonnollisesti kuuluvat olennaisesti informaatiokäyttäytymiseen. Molempia on kuitenkin tutkittu suomalaisilla aineistoilla vastikään.

Informaatiotutkimuksen alalla yhdysvaltalainen Elfreda Chatman ja australialainen Kristy Williamson ovat tutkineet ikääntyneiden tiedonhankintaa. Vaikka molempien tutkimuskontekstit eroavat monin tavoin Suomessa tämän vuosituhannen alussa vallitsevasta tilanteesta, Chatman ja Williamson ovat teoreettisilla näkemyksillään vaikuttaneet tämän tutkimuksen muotoutumiseen. Merkittävänä voi pitää myös Reijo Savolaisen aloittamaa arkielämän tiedonhankinnan tutkimussuuntaa.

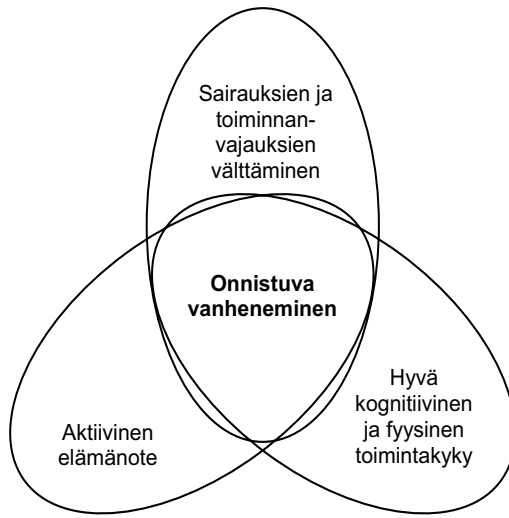
Onnistuva vanheneminen

Länsimaissa ikääntyneen väestönosan osuus suhteessa muunikäiseen väestöön on koko ajan kasvanut. Suomessa tämän kehityksen on arvioitu olevan jopa nopeampaa kuin monissa muissa maissa. Tämän takia on perusteltua kohdistaa tutkimusta tähän asti melko vähän tutkittuun väestönosaan, johon kuuluvia voidaan kutsua ikääntyneiksi tai kotoisammin ikäihmisiksi. Samalla on huomautettava, että keskityn niin sanottuihin nuoriin vanhoihin eli *young old* -ryhmän ikääntyneisiin, jotka määritellään tavallisesti alle 75 -vuotiaiksi. Heidä vanhempia ovat keski-ikäiset vanhat, 75 – 85 -vuotiaat sekä niin sanottuun *the oldest old* -ryhmään kuuluvat eli yli 85 -vuotiaat. Heidän elämäntilanteensa voivat olla sellaisia, joihin tämän tutkimuksen kysymyksenasettelut eivät liity.

Väestön ikääntymisen ohella toinen yhteiskunnassa vaikuttava muutossuunta on viestintään lisääntyminen ja uusien viestintäteknologioiden esiin murtautuminen. Tutkimani ikääntyneet ovat elämänsä aikana kokeneet television yleistymisen Suomessa, ja viimeksi he ovat liittäneet Internetin omiin mediarepertuaareihinsa. Eläkkeellä oltaessa medialle on aikaa, ja sen rytmittämänä arki usein

---

*Raimo Niemelän väitöskirja tarkastettiin Oulun yliopistossa 8.12.2006.

Kuvio 1. Onnistuva vanheneminen Rowen ja Kahnin (1998) mukaan.

kuluukin. Tällaiseen arkisen toiminnan tutkimiseen soveltuu mitä parhaiten informaatiokäyttäjyksen tarkastelunäkökulma.

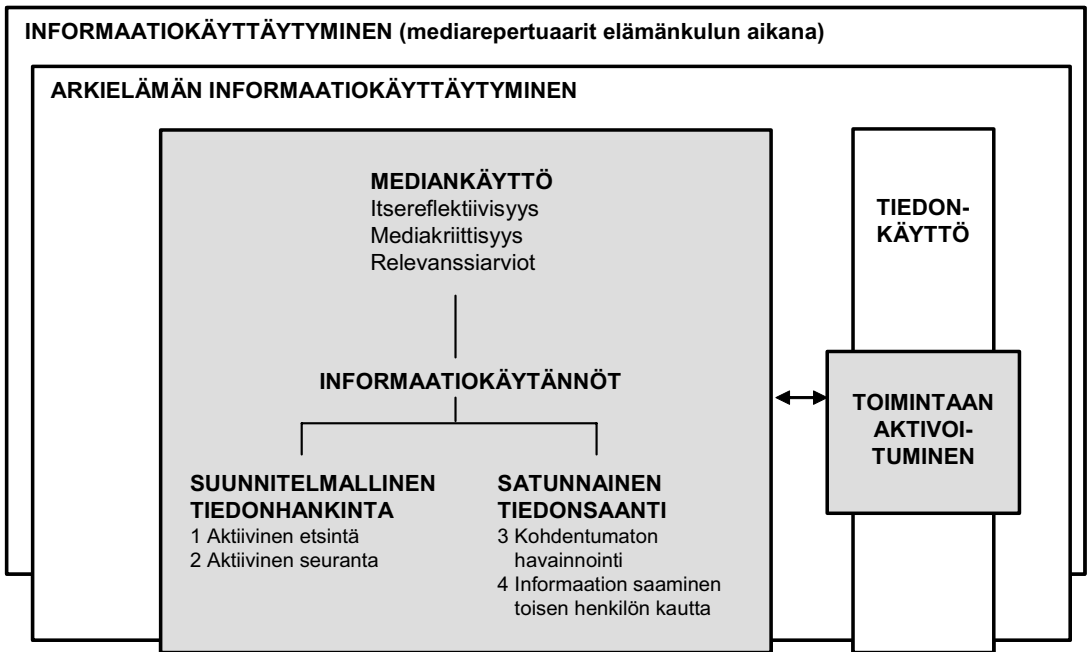
Gerontologit, vanhuuden tutkijat, ovat esittäneet käsityksiä siitä, mitä vanhenemiseen kuuluu. Yksi eniten keskustelua herättäneistä näkemyksistä on käsitys onnistuvasta vanhenemisestä (kuvio 1). Rowen ja Kahnin (1998) mukaan siihen kuuluvat sairauksien ja toiminnanvajakaisien välttäminen, hyvä kognitiivinen ja fyysinen toimintakyky sekä aktiivinen elämänote. Näistä kognitiivisen toimintakyvyn ja aktiivisen elämänotteen voi olettaa liittyvän myös arjen informaatiokäyttäjytykseen. Tämän gerontologisen tiedonintressin innoittamana tuntui kiinnostavalta selvittää sitä, löytyykö empiiristä näyttöä mediankäytön ja ikääntyneiden itsensä myönteiseksi arvioiman arkielämän yhteyksistä.

Tällaisesta informaatiotutkimuksen, gerontologian ja viestinnän alan näkökulmia yhdistävästä kysymyksenasettelusta nousevat tutkimusongelmani. Käsittelem niitä yhtäältä kolmelta toiselta opettaja-eläkeläiseltä kootun pitkittäisaineiston ja toisaalta vuonna 2001 Yksi päivä mediaa -kirjoitustapahtumaan osallistuneen 306 ikääntyneen suomalaisen mediapäiväkirjojen pohjalta.

Elämäkulun näkökulma

Ensimmäinen tutkimusongelma koskee koko elämäkulun mittaista informaatiokäyttäjytyksiä. Tämän kuluvan vuosisadan alun ikäihmiset ovat joutuneet todistamaan monenlaisia mediamuutoksia elämänsä aikana. Sanomalehden lukeminen on kuitenkin kaikkein selvimmin pysynyt arjen mediankäyttönä, jota ei mikään näyttäisi uhmaavan. Eläkkeellä oltaessa sanomalehden lukemisen merkitys korostuu entisestään. Enemmistölle radiolla on televisiota vähäisempi merkitys informaation saannissa. Tästä pääsäännöstä on kuitenkin myös poikkeuksia.

Ikäihmisten arvioissa naapurien, sukulaisten ja ystävien luona kyläileminen osoittautui sellaiseksi tiedon välittymisen informaatiomaaperäksi, että sitä, vielä lapsuuden ja nuoruuden aikaan keskeistä tapaa, kaivattiin. Moni harmitteli, että nykyisin ei käydä kylässä samaan tapaan kuin joskus menneinä vuosikymmeninä. Kyläilylle otollisten informaatiomaaperien muotoutuminen olisi taatusti kiintoisa tutkimuskohde. Jos tapaamista ilman mittavia etukäteisvalmisteluja tai edes vierailun ajan sopimista ennakkoon, eli kyläilyä vanhaan malliin, kaivataan, niin millaista se on tai voisi olla tänä päivänä? Korvaako kyläilyn esimerkiksi se, että hakeudutaan Internetin kautta virtuaaliseen vuorovaikutukseen?

Kuvio 2. McKenzién malli sijoitettuna tutkimuksen teoreettiseen viitekehykseen.

Uskollisuus yhden ja saman sanomalehden lukijana pysymiselle on selvästi elämäkulullinen ilmiö. Esimerkiksi lapsuuden kotipaikkakunnan lehti saatetaan tilata nykyiseen asuinpaikkaan. Maakunnan niin sanottuja ykköslehtiä pidetään itsestään selvinä arkisen tiedonhankinnan ja -saannin lähteinä. Aikakauslehtiin opettaja-eläkeläiset suhtautuivat vähemmän uskollisesti kuin sanomalehtiin. Esimerkiksi *Suomen Kuvalehden* ja *Kotilieden* tilaaminen kuitenkin olivat heistä muutamille lapsuuskodin perintöä eikä näiden lehtien tilaamista juuri kyseenalaistettu.

Kotiin tilattujen lehtien määrä oli suurimmillaan eläkkeelle siirtymisen alkuvaiheessa. Pitkittäistutkimuksen aikana kuitenkin tässä tapahtui muutos. Oltuaan jonkin aikaa eläkeläisinä tutkitut nimittäin karsivat tilauksiaan ja pelkistivät omia mediarepertuaarejaan. He arvioivat myös tullessaan entistä kriittisemmiksi lukijoiksi.

Arjen informaatiokäyttämiseen Internet oli vaikuttanut opettaja-eläkeläisten elämässä vasta vähän aikaa tutkimusajanjaksona vuodesta 2001 vuoteen 2004. Asenteiden Internetiä kohtaan huomattiin muuttuneen myönteisen suuntaan, mikä saatettiin osoittaa tutkimusaineistoon perustuen.

Informaatiokäyttämistä eläkeläisenä

Toinen tutkimusongelma ja koko tutkimuksen painopiste asettuu eläkkeelle siirtymisen jälkeiseen informaatiokäyttämiseen. Millaista arkinen mediakäyttö on silloin, kun ei tarvitse aamulla lähteä töihin ja ajankäyttö on muutoinkin omassa hallinnassa?

Ottaako media ”eläkeläisen kiikkuunsa, antaen päivälle kehukset ja jopa sisällön”, niin kuin yksi mediapäiväkirjan kirjoittaja asiaa pohtii. Onko media ”olennainen osa arkipäivää, joka muun muassa antaa runsaasti virikkeitä keskusteluihin, harrastuksiin ja muuhun toimintaan” niin kuin toinen kysyy ja jatkaa toteamalla ”elävänsä todella yllästä mediaelämää”. Voidaankin perustellusti kuulostella, onko tässä kaikuja onnistuvasta vanhenemisestä?

Jotta tutkija voisi saada otteen edellisten esimerkkien kaltaisesta kerronnasta, tarvitaan käsitteellisiä työkaluja. Tutkimukseni työkalupakiksi tarjoutui Pamela McKenzién informaatiokäytännön malli. Siinä hän on esittänyt neljä erilaista informaatiokäytännönä. Ne ovat

informaation aktiivinen etsintä, aktiivinen seuranta, kohdentumaton havainnointi ja informaation saaminen toisen henkilön kautta.

Selvittäessäni opettajaeläkeläisten arkielämän informaatiokäyttämistä testasin samalla McKenziin mallin käyttökelpoisuutta mediankäytön tutkimisen yhteydessä laajemmin kuin mitä tieteenalalla tähän mennessä oli tehty. (Ks. kuvio 2.)

Pääosin McKenziin informaatiokäytäntöjen malli soveltui hyvin ikääntyneiden informaatiokäyttämisen tutkimukseen. Etenkin tiedonhankinnan tason ilmiöiden tarkastelu empiirisestä aineistosta osoittautui mahdolliseksi. Informaatiokäytäntöjen malli on ikä- ja sukupuolineutraali teoriaväline, jonka voi arvioida tieteenalalle hyödylliseksi. Informaation aktiivinen etsintä ja seuranta jäsenyivät opettajaeläkeläisten haastatteluista ja muusta aineistosta eri kanavien ja tiedonlähteiden käyttönä.

Haasteelliseksi osoittautui se, miten informanteilta voidaan saada tietoa kohdentumattomasta havainnoinnista, eli satunnaisista, onnekaista ja ennakoimattomista tiedonsaannin episodeista. Yhtenä rajoittavana tekijänä on inhimillisen muistin rajallisuus: vain melko lähellä menneisyydessä tapahtuneita asioita kyetään tavallisesti palauttamaan mieleen. Toiseksi mieleen jäävät episodit saattavat olla hyvin erikoisia, vaikka useimmiten kohdentumattoman havainnoinnin kautta välittyvä informaatio lienee perin arkista, nimenomaisesti arjen merkityksiä sisältävää.

Informaation saaminen toisen henkilön kautta on mallin neljäs informaatiokäytäntö. Rajatessani puhelimen ja sähköpostin käytön tarkastelun ulkopuolelle tämä informaatiokäytäntö jää muita vähemmälle, vaikka sen osuuden ikääntyneiden informaatiokäyttämisenessä voi olettaa varsin keskeiseksi.

Tämän tutkimuksen empiiriseen aineistoon perustuen ehdotan McKenziin malliin lisättäväksi uuden, *informaatiosta pidättäytymisen*, informaatiokäytännön. Esimerkiksi televisio voidaan jättää kokonaan oman informaatiokäyttämisen ulkopuolelle. Kyse voi olla elämäntutkimuksellisesta tai uskonnolliseen vakaumukseen liittyvästä valinnasta, johon päädytään yksilöllisesti tai yhteisöllisesti. Televisiovastaanottimen hankkimatta jättämistä kotiin voidaan perustella myös sillä, että tätä kanavaa pidetään passiivoivana ja television katselua omaehtoista toiminnallisuutta vähentävänä.

Informaatiosta pidättäytymisellä voi olla onnistuvaan vanhenemiseen ja aktiiviseen mediankäyttöön liittyviä merkityksiä. Tässä tutkimuksessa tällaiset merkitykset esittäytyvät ikään kuin potentiaalisina, jatkotutkimusta edellyttävänä haasteina. Sen sijaan informaatiosta pidättäytymisen lisäämistä McKenziin teoreettiseen informaatiokäytäntöjen malliin voi pitää yhtenä tutkimukseni tuloksena.

Media aktivoi toimintaan

Laadullisen tutkimuksen yllätyksellisyyttä kuvaa se, miten tutkimusaineistosta alkoi nousta esille ilmiökenttä, jota aiempi tutkimus ei näyttänyt tyydyttävästi käsitteellistäneen. Opettajaeläkeläisten kerronnassa mediankäyttö näet liittyi monin säikein sellaisiin arjen ilmiöihin, jotka edellyttivät painetusta aineistosta, radiosta, televisiota tai Internetistä saatua informaatiota ja ilmenivät konkreettisina, yksilöstä ulospäin havaittavina toimina. Näihin *toimintaan aktivoitumiseksi* käsitteellistyviin ilmiöihin liittyy kolmas tutkimusongelma.

Aamutv:n ohjelmaa saatettiin katsoa, jotta saataisiin vinkejä sen päivän ruuan valmistukseen. Ikääntyneet saattoivat perustella sanaristikoiden ratkontaa siitä saatavalla aivojumballa. Konkreettiseen voimisteluun puolestaan ryhdyttiin television tai radion jumppatuokion tahdittamana. Virikkeitä puutarhan hoitoon hankittiin sekä alan lehdistä että Internetistä.

Kun edellisten esimerkkien kaltainen ilmiökenttä alkoi toistua opettajaeläkeläisten narratiiveissa, heräsi tarve selvittää, olisiko toimintaan aktivoitumisen ilmiöillä kantavuutta opettajaeläkeläisten ryhmää yleisemmin. 306:n ikääntyneen suomalaisen mediapäiväkirjoista olikin mahdollista tutkia, miten ikääntyneiden mediankäyttö on yhteydessä toimintaan aktivoitumiseen. Uuden käsitteen validoiminen edellytti sisällönanalyttistä iteratiivista prosessia, ja sen toteuttaminen empiirisen aineiston lukemista nooneen kertaan.

Informaatiotutkimuksessa tiedonkäyttö, informaton use, on usein ymmärretty korostetun kognitiiviseksi tietosisällön omaksumiseksi ja viime aikoina myös yhteisölliseksi tiedon luomiseksi. Tutkimuksessani toimintaan aktivoituminen ei rajaudu tällä tavoin määrittävään tiedonkäyttöön, vaan toimintaan aktivoitumisessa korostuu jotakin kautta saadun informaation yhteys

ikäntyneiden ihmisten konkreettisiin toimiin kotona ja muissa arjen paikoissa ja yhteyksissä. Tähän liittyen voidaan kysyä, onko mediankäyttöä edellyttävä toimintaan aktivoituminen osa onnistuvaa vanhenemista.

Empiirisestä aineistosta hahmotelin toimintaan aktivoitumisen analyysiluokkia, joita kertyi yhteensä 15. Osa niistä on yleisluonteisia, esimerkiksi päiväohjelman organisointiin, terveyteen tai kielitaidon ylläpitoon liittyviä. Toiset toimintaan aktivoitumisen luokat kattavat muiden muassa sellaisia konkreettisia asioita kuin kirjastossa käymisen, aineiston lainaamisen ja kierrätyksen, sanaristikoiden ratkomisen, kilpailuihin osallistumisen ja ääneen lukemisen.

Toimintaan aktivoitumisen ilmiöiden hahmotamista ja nostamista tieteelliseen keskusteluun voi pitää yhtenä tutkimukseni tuloksena. Käsitteen täsmentyminen edellyttää kuitenkin lisää tutkimustietoa ja kenties vertailua muunikäisten informaatiokäyttäytymiseen.

Tämän tutkimuksen teon mahdollisti taloudellisesti Suomen Akatemian Muuttuvan viestinnän tutkijakoulu. Viestintäkenttä muuttuu jatkuvasti, niinpä jää nähtäväksi, miten Internetin käyttö ja uusien viestintäteknologioiden arkipäiväistyminen muuttavat ikääntyneiden elämää. Lähimpänä haasteena lienee se, miten ikäihmiset alkavat käyttää digi-tv:tä. Ikääntyneiden informaatiokäyttäytymisessä riittää siten varmasti tutkittavaa jatkossakin.